

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Tereza Řeháková

Změny územního rozložení mlékárenského průmyslu v České republice
Changes in Teritorial Distribution of Dairy Farming in the Czech Republic

Bakalářská práce

Praha 2008

Vedoucí bakalářské práce: Doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně, s použitím uvedených zdrojů informací.

V Praze .....

.....

OBSAH

1. ÚVOD	5
1.1 CÍL PRÁCE A METODIKA	6
1.2 ROZBOR LITERATURY	7
2. VÝROBA MLÉKA A JEHO SLOŽENÍ	8
3. POČÁTKY MLÉKÁRENSTVÍ U NÁS	9
4. MLÉKÁRENSKÝ PRŮMYSL V PŘEDVÁLEČNÉM A VÁLEČNÉM OBDOBÍ	13
5. ZMĚNY V LETECH 1948-1989	16
6. VÝVOJ MLÉKÁRENSKÉHO PRŮMYSLU PO ROCE 1989	23
7. SOUČASNÉ MLÉKÁRENSTVÍ	27
7.1 POROVNÁNÍ S NĚMECKEM A OSTATNÍMI STÁTY EVROPSKÉ UNIE	31
8. ZÁVĚR	33
9. LITERATURA	35
10. PŘÍLOHY	

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek č. 1: Početní stavy krav na 100 ha zemědělské půdy v roce 1925

Obrázek č. 2: Stav mlékárenských podniků v roce 1925

Obrázek č. 3: Zpracování mléka v roce 1925

Obrázek č. 4: Rozmístění družstevních mlékárenských podniků v ČSR v roce 1938

Obrázek č. 5: Mlékárenské podniky v roce 1956

Obrázek č. 6: Mlékárenské podniky v roce 1989

Obrázek č. 7: Mlékárenské podniky v roce 1995

Obrázek č. 8: Mlékárenské podniky v roce 2008

Obrázek č. :Změny územního rozložení mlékárenského průmyslu v letech 1956-1989-1995-2008

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1: Ukazatele pro rok 1934

Tabulka č. 2: Ukazatele výroby a zpracování mléka krajích České republiky v roce 1956

Tabulka č. 3: Mlékárenské podniky v roce 1958

Tabulka č. 4: Vývoj mlékárenského průmyslu v letech 1965-1986

Tabulka č. 5: Ukazatele na kraje v roce 1989

Tabulka č. 6: Vlastnická struktura mlékárenských podniků (společností) v roce 1995

Tabulka č. 7: Ukazatele výroby a zpracování mléka v krajích České republiky v roce 1995

Tabulka č. 8: Ukazatele výroby a zpracování mléka v krajích České republiky v roce 2007

Tabulka č. 9: Orientační zpracovatelská kapacita v roce 2007

Tabulka č. 10: Vývoj výroby a zpracování mléka v ČR

Tabulka č. 11: Objemy mléka zpracovávaného českými mlékárnami (2006)

Tabulka č. 12: Mlékárenské společnosti ve státech EU-15

Tabulka č. 13: Mlékárny v Německu a ČR v roce 2007 (orientační ukazatele)

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1: Vývoj počtu skotu a krav České Republice

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 (seznam): Mlékárenský průmysl v roce 1956

Příloha č. 2 (seznam): Mlékárenský průmysl v roce 1989

Příloha č. 3 (seznam): Mlékárenský průmysl v roce 1995

Příloha č. 4 (seznam): Mlékárenský průmysl v roce 2008

Příloha č. 5 (graf): Vývoj roční dojivosti a počtu stavu krav

Příloha č. 6 (graf): Vývoj výroby mléka v České republice v letech 1920-2007

Příloha č. 7 (graf): Celková spotřeba mléka a mléčných výrobků + spotřeba konzumního mléka v letech 1989-2006

Příloha č. 8 (graf): Vývoj spotřeby vybraných výrobků v letech 1936-2006

Příloha č. 9 (text): Mléko: spojenec nebo nepřítel?

1. ÚVOD

Při návštěvě zemědělského družstva v Kravařích u České Lípy, které se specializuje na chov dojníc, jsem si uvědomila, jak složitou cestu urazí mléko od svého vzniku ke spotřebiteli. Toto téma mě natolik zaujalo, že jsem si jej zvolila pro svou bakalářskou práci.

Již od pradávna člověk domestikoval různá zvířata a využíval je pro svůj prospěch. Zvířata se chovala pro maso, mléko, kůže, kosti ale i jako společníci na lovu a v životě. S postupem času, kdy veškerá lidská činnost procházela různými, mnohdy zásadními změnami, se vyvíjel i chov hospodářských zvířat. V této práci jsem se zaměřila na změny v územním rozložení mlékárenského průmyslu, které velmi úzce souvisí jak s vývojem mlékárenství, tak i celkovým společensko - ekonomickým vývojem.

Pod „mlékárenský průmysl“ zahrnujeme podniky různých forem vlastnictví, které jsou zaměřené na nákup syrového mléka za účelem jeho zpracování na mléčné výrobky a jejich následný prodej. Do mlékárenského průmyslu tedy patří podniky, které mléko zpracovávají v různé produkty. Dle tohoto zaměření je můžeme rozdělit na mlékárny a sýrárny (tvarůžkárny, bryndzárny), podniky specializující se na výrobu sušeného mléka a kaseinu. Zpracování je tedy mezníkem mezi výrobou mléka (prvovýroba) a obchodní činností, která navazuje na zpracovatelskou. Tento proces je úzce spjat s dalšími hospodářsko-průmyslovými subjekty. Mezi ně patří zemědělství a s ním související přírodní podmínky, doprava, potravinářský průmysl a samozřejmě trh.

Pokud se na mlékárenský průmysl podíváme v širším historickém kontextu, lze jej rozdělit do třech základních období. Tím prvním je období tradiční společnosti, kdy o mlékárenském průmyslu můžeme mluvit jen s velkým nadhledem. Toto období lze vystihnout jako období menších a středních hospodářství, které nebyly specializovány na zpracování mléka, ale věnovaly se více domácí výrobě mléčných produktů jejichž přebytky uplatňovaly na místních trzích.

Vzhledem k tomu, že mluvíme o období, kdy nebyla příliš rozvinuta doprava a možnosti skladování zemědělských produktů, docházelo ke zpracování mléka v těsné blízkosti statků a hospodářství. Ve většině případů tomu bylo tak, že hospodářství, které mléko produkovalo, si jej i samo spotřebovalo, případně zpracovávalo na další produkty,

zejména máslo, sýry a tvaroh. Tyto výrobky, ale i mléko samotné, byly prodávány v nejbližším okolí.

V souvislosti s industrializací, rozvojem průmyslu, dopravy, technologie zpracování mléka a jeho následného uchování, se mléko a mléčné výrobky v širším sortimentu dostávají ke vzdálenějším spotřebitelům. Vzhledem k tomuto vývoji vznikají hospodářství zaměřující se na výrobu mléka a mléčných výrobků. Postupem doby se výroba mléka a jeho následné zpracování odlučuje a tak vznikají samostatné podniky, které se specializují na výrobu mléčných výrobků. Svým vývojem prošel i samotný chov skotu, kdy se mnohá hospodářství začala zabývat chovem skotu pouze na maso a další se soustředila na produkci mléka.

V současné době globalizace, nadnárodních společností a moderních technologií je situace opět jiná. Často dochází k tomu, že jednotlivé komponenty koncového produktu jsou vyráběny v různých částech světa s úmyslem vytvořit výrobek co nejefektivněji, aby obstál v mezinárodním konkurenčním boji. Stejně tak je tomu i u mléčných výrobků. Často tedy dochází k tomu, že mléko je z jednoho státu převezeno do druhého, aby se zde zpracovalo a následně se mléčný výrobek prodával po celém světě. Vznikají tak obrovské nadnárodní koncerny, které se rozšiřují za hranice jiných států. Někteří tradiční výrobci mléčných produktů nejsou schopni těmto gigantům konkurovat a svojí činnost ukončují. S tímto samozřejmě souvisí rozvoj reklamy, distribuce a specializace podniků na určitý druh mléčných výrobků. Další souvislosti nacházíme mezi zemědělskými přebytky a snahou EU o otevření nových trhů jakožto nových možností odbytu.

1.1 CÍL PRÁCE A METODIKA

Cílem této práce je zmapování vývoje a územního rozložení mlékárenského průmyslu v České republice. Nejedná se ovšem o pouhé konstatování faktických historických událostí. Ráda bych našla skutečné souvislosti mezi jednotlivými mezníky v českých dějinách a vývojem mlékárenství.

Vznikaly a zanikaly mlékárny na náhodných místech nebo je jejich geografické rozložení ovlivňováno některými faktory? V jaké míře mlékárenský průmysl ovlivnily historické události v České republice? Nejen na tyto otázky bych chtěla svou práci odpovědět. Politicko – ekonomické změny, kterými ČR během své historie prošla, měly svůj vliv i na změny územního rozložení mlékárenského průmyslu. Jakou roli tyto změny sehrály

a jak se na územním rozložení mlékárenského průmyslu projeví? To je základní otázka, jejíž řešení nastínilo celkový postup při zpracování této práce.

Práci jsem se rozhodla členit do kapitol na základě důležitých historických mezníků. Po úvodní části chci čtenářům nabídnout základní informace o mléku, jeho vzniku a složení.

Další kapitola se věnuje počátkům mlékárenství u nás. Z této doby není dochováno mnoho statických informací, přesto se snažím předložit ucelený obraz o tehdejšímu stavu a rozložení mlékáren. V tomto období mi velmi pomohl Atlas Republiky československé z roku 1935.

V kapitole, která mapuje vývoj v předválečném a válečném období, již lze hovořit o mlékárenském průmyslu jako takovém. Díky legislativě v tomto období poprvé slyšíme o pasterizaci mléka. Nejen tato skutečnost se velkou měrou projevila na tehdejšímu rozložení mlékáren v ČR.

Následuje kapitola zahrnující období po roce 1948, které je bohaté na převratné události. Od roku 1948 se v této kapitole dostáváme až k revolučnímu roku 1989.

Neméně zajímavému období se věnuji v poslední kapitole. Jedná se o období po roce 1989, kdy dochází k privatizaci a restrukturalizaci, vstupu do EU a k dalším událostem, které se na územním rozložení mlékárenského průmyslu podepsaly celkem zásadně.

Na konci práce jsou shrnuty poznatky získané při studii jednotlivých období a změn v územní struktuře mlékárenských provozoven. Práce je proložena obrázky, znázorňující rozložení mlékáren ve sledovaných obdobích.

Některé informace o nedávné minulosti a současnosti zpracování mléka jsem získala hlavně z konzultací a publikací pracovníků Českomoravského svazu mlékárenského (Kopáček, J., Němec, M., Křivánek, M.) a Výzkumného ústavu živočišné výroby (Kvapilík, J.).

1.2 ROZBOR LITERATURY

Vzhledem k tomu, že problematika, která se stala předmětem této práce je dosti specifická, neexistuje mnoho literatury, která by se stala oporou pro vypracování práce. Pro prvotní zorientování se v problematice mi posloužily publikace: Historie mlékárenství

v Čechách a na Moravě I. a Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II.. Tyto knihy zpracoval kolektiv autorů, kteří jsou v oboru odborníky a mnohdy i pamětníky. Slouží jako dobré vodítko pro zmapování celkové mlékárenské situace v Čechách. Jsou zaměřeny převážně na „osudy“ jednotlivých mlékáren, ale příliš se nezabývají komplexní situací změn v rozmístění mlékárenského průmyslu, ani širšími souvislostmi. Poslední období, o kterém se tyto publikace zmiňují, je rok 2000. Statistické údaje jsou převzaty z publikací Českého statistického úřadu, Ročenky chovu skotu v České republice a Situačních výhledových zpráv - Mléko. Seznam použitých zdrojů je uveden v poslední kapitole práce.

2. VÝROBA MLÉKA A JEHO SLOŽENÍ

Práce je zaměřena na problematiku zpracování nejrozšířenějšího druhu mléka, tedy mléka kravského. Vzhledem ke zvyšujícímu se zájmu o zdravou výživu je stále větší pozornost věnována i mléku a mléčným výrobkům. Mléko vzniká v mléčné žláze, která je tvořena vývody. Ty se spojují ve větší mlékovody a vytváří prostor pro „skladování“ mléka. Aby se mléko trvale vytvářelo, je nutno mléčnou žlázu pravidelně vyprazdňovat. Méně časté nebo nepravidelné dojení tvorbu mléka brzdí. Proto se krávy obvykle dvakrát, méně často třikrát denně dojí. Při různých stresových situacích, jakými mohou být bolest, hluk, extrémní teploty, či hrubé zacházení, dochází k zastavení vyprazdňování mlékovodů a kráva mléko nepustí. Z tohoto a samozřejmě jiných důvodů je na vzestupu tzv. welfare, kterým je klidné prostředí a bezstresové zacházení s hospodářskými zvířaty (Bouška: 2006).

Syrové kravské mléko je tvořeno vodou (cca 87 %) a pevnými složkami. Mezi pevné složky mléka patří mléčný cukr a minerály, mléčný tuk a mléčné bílkoviny. V mléce se mohou rovněž vyskytovat některé hormony, vitaminy, enzymy, mikroorganismy a další složky. Plyny se do mléka dostávají po styku se vzduchem, pouze oxid uhličitý přechází do mléka z krve (Zadražil: 2002).

Mlékařství je oborem, který obsahuje dvě rovnocenné složky, kterými jsou prvovýroba mléka a zpracování mléka. Úkolem prvovýroby je produkce kvalitního syrového mléka a jeho prvotní ošetření. Do prvovýroby mléka patří chov dojníc (ustájení, krmení, reprodukce aj.), s výrobou mléka úzce souvisí dojení, čištění (filtrace), chlazení, ošetřování a uchovávání mléka při dodržování přísných hygienických zásad (Gajdůšek: 1998).

Zpracováním mléka se rozumí různorodé postupy, při nichž se syrové mléko „přeměňuje“ na mléčné výrobky. Neméně důležitým prvkem je pak navazující fáze, která představuje dopravu, skladování a prodej mléka a mléčných výrobků.

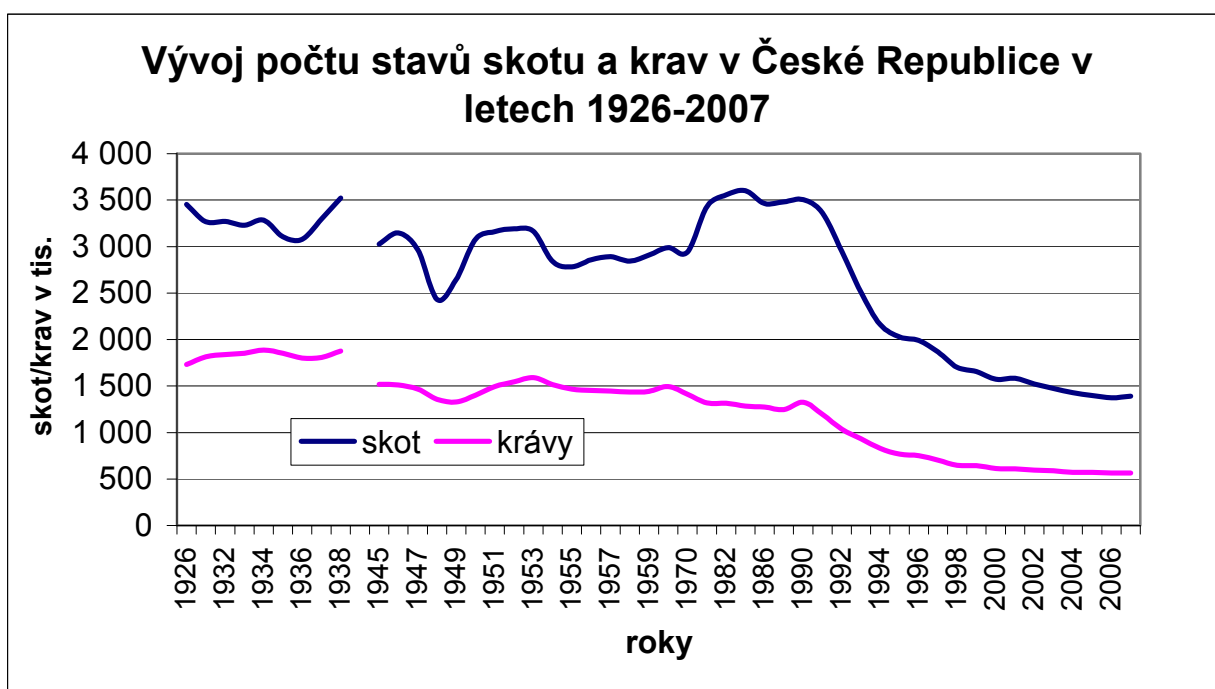
3. POČÁTKY MLÉKÁRENSTVÍ U NÁS

Vývoj a vznik mlékárenství v Čechách přirozeně souvisí s vývojem zemědělství. Dokud v krajině převládaly lesy, nemohl se pěstovat skot ve větším měřítku. Jak mizely lesy, přibývalo polí a luk a mohly se tedy zvětšovat početní stavy skotu (Böhmová: 1955). Mléko se tak stávalo stále důležitější potravinou.

Je mnoho faktorů které ovlivňují výrobu a s ní související zpracování mléka. Mezi hlavní patří nezbytně přírodní podmínky. Přírodní podmínky představují komplex mnoha faktorů které můžeme rozdělit do tří hlavních skupin: charakter reliéfu, půdní předpoklady a klimatické podmínky jak uvádí Bičík (2005). Ty pak ovlivňují množství a jakost objemných a jadrných krmiv pro skot a rovněž volbu plemene chovaných krav a tím i intenzitu výroby mléka (Kvapilík: konzultace).

Česká republika svou polohou v mírném klimatickém pásu s průměrnou nadmořskou výškou 430 m má ideální podmínky pro chov skotu.

Graf č. 1: Vývoj počtu stavů skotu a krav České Republice

zdroj: [http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab_5_stavy_hospodarskych_zvirat/\\$File/zemcr110207_5.xls](http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab_5_stavy_hospodarskych_zvirat/$File/zemcr110207_5.xls)

Chov krav, výroba a zpracování mléka se odrážejí v celé řadě názvů obcí nesoucích jména, která s mlékárenstvím souvisejí (Mlékojedy, Syrovátka, Kravaře, Zákraví aj.). V minulosti se o využití nadojeného mléka staraly hospodyně, které z něj vyráběly máslo, tvaroh, různé druhy sýrů a další mléčné výrobky. Znalost přípravy sýra je starší než příprava másla, neboť samotně sražené zkyslé mléko poskytuje základní sýrařský výrobek, kterým je tvaroh. První písemná zpráva o výrobě sýra v Čechách spadá do 10. století, kdy se listina Břevnovského kláštera z roku 933 zmiňuje o poplatku třiceti sýrů. Během 15. a 17. století byly Čechy, Morava i Slezsko vyčerpány válkami, proto nastal úpadek chovu dobytka a tím i domácí produkce mléčných výrobků.

Prvním soukromým mlékařským podnikem v Čechách byla sýrárna velkostatku v Pitkovicích u Říčan, založená v roce 1838. V roce 1850 následovala sýrárna v Zásnukách a o dva roky později, tedy v roce 1852, v Uhlířských Janovicích. Ke konci 19. století bylo v Čechách již kolem 150 menších sýráren.

O průmyslovém zpracování mléka můžeme tedy hovořit až v období, kdy výroba mléka stačila nejen pokrýt vlastní potřebu zemědělců, ale vytvářely se i jeho přebytky. Začínají se tak utvářet družstevní mlékárny. Značnou roli při tom regionálním rozmístění mlékárenského průmyslu sehrálo mimo jiné pěstování červeného jetele a řepy cukrovky na Hané. Tyto plodiny se používaly jako doplněk výživy pro dobytek, a tak se oblast Hané stala ideálním místem pro rozvoj mlékárenství. Morava si své vedoucí postavení v tomto oboru udržela až do 1. světové války.

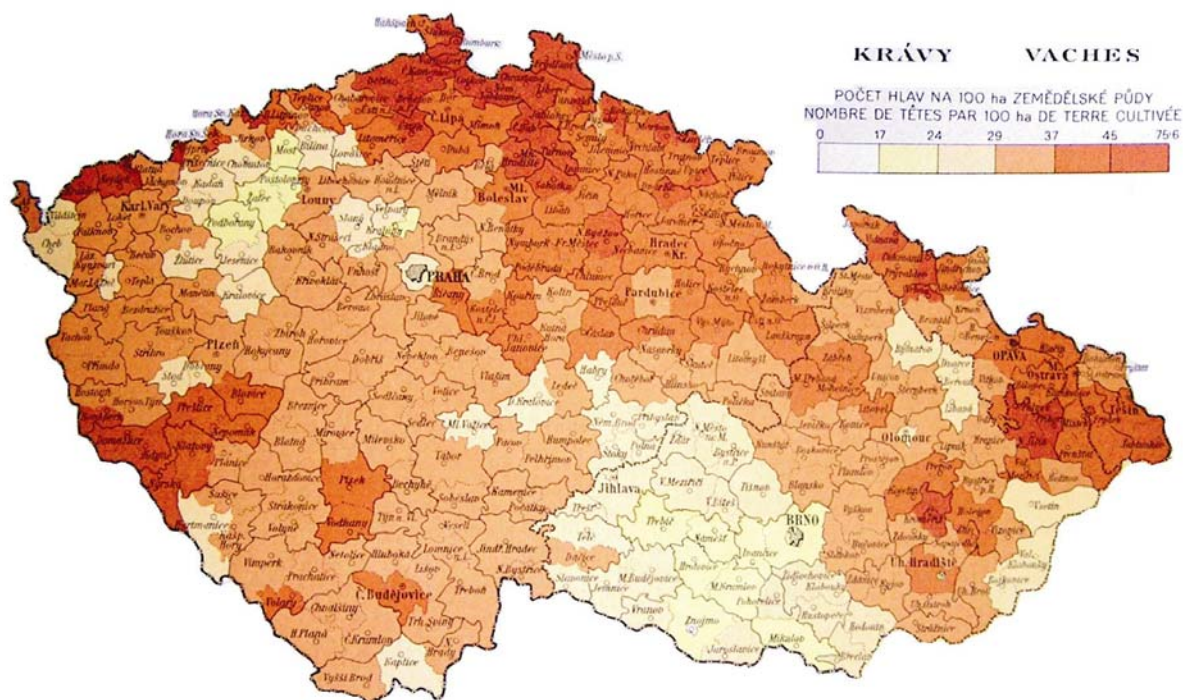
V 60. a 80. letech 19. století dochází díky novým vědeckým a technickým poznatkům k převratu v technologickém zpracování mléka. Následkem toho u nás dochází ke snahám o povznesení mlékárenství. Do 80. let 19. století spadají i počátky družstevního mlékárenství v Čechách a na Moravě. Mezi první, které se i přes nedostatek zkušeností dokázaly prosadit, patří družstevní mlékárny v německy mluvící oblasti Čech Hennersdorf (Dubnice, založena 1897), na Moravě Porstendorf (Boršov, 1887), v Čechách Řepnice na Litoměřicku (1894) a na Moravě palonínskou mlékárnu u Šumperka (1893). V oblasti českého odboru Zemědělské rady bylo registrováno od roku 1885 do 1. světové války celkem 85 mlékařských družstev.

Během první světové války prochází mlékárenství velkou a dlouhodobou krizí, která silně postihla zemědělství. Dochází ke zdecimování stád hospodářských zvířat rekvizicemi,

podvýživou a nemocemi, zejména slintavkou a kulhankou. S tím samozřejmě souvisí pokles produkce mléka. Některé mlékárny musely být proto uzavřeny, jiné se neustále pohybovaly na pokraji hospodářského úpadku. Svou činnost v tu dobu ukončilo 51 mlékárenských podniků v Čechách a 88 na Moravě a ve Slezsku, celkem bylo tedy zrušeno 139 mlékáren.

S nedostatkem mléka se Čechy potýkaly i po roce 1918. K obratu k lepšímu dochází až v roce 1920. Značný úbytek stavu skotu za války byl během tří poválečných let doplněn. Začaly se zmenšovat stavy skotu na 100 ha zemědělské půdy, ale vrůstaly velikosti závodů. Početní stavy krav měly během 15 let vzrůstající tendenci, což souviselo s pozemkovou reformou. Ta podporovala malá hospodářství tím, že zmenšovala výměry velkostatků. Nejen že narůstaly početní stavy skotu, ale šířila se i správná nauka o krmení a dojitosti (Atlas Republiky československé: 1935). Zlepšilo se tak zásobování obyvatelstva mlékem a mléčnými výrobky. Byly uváděny do provozu některé mlékárny, které během války zastavily činnost. Ve 30. letech pak dokonce dochází k výstavbě nových provozoven zaměřených nejen na výrobu konzumního mléka, ale i na výrobu sýra a kaseinu. (Kol. autorů: 1998)

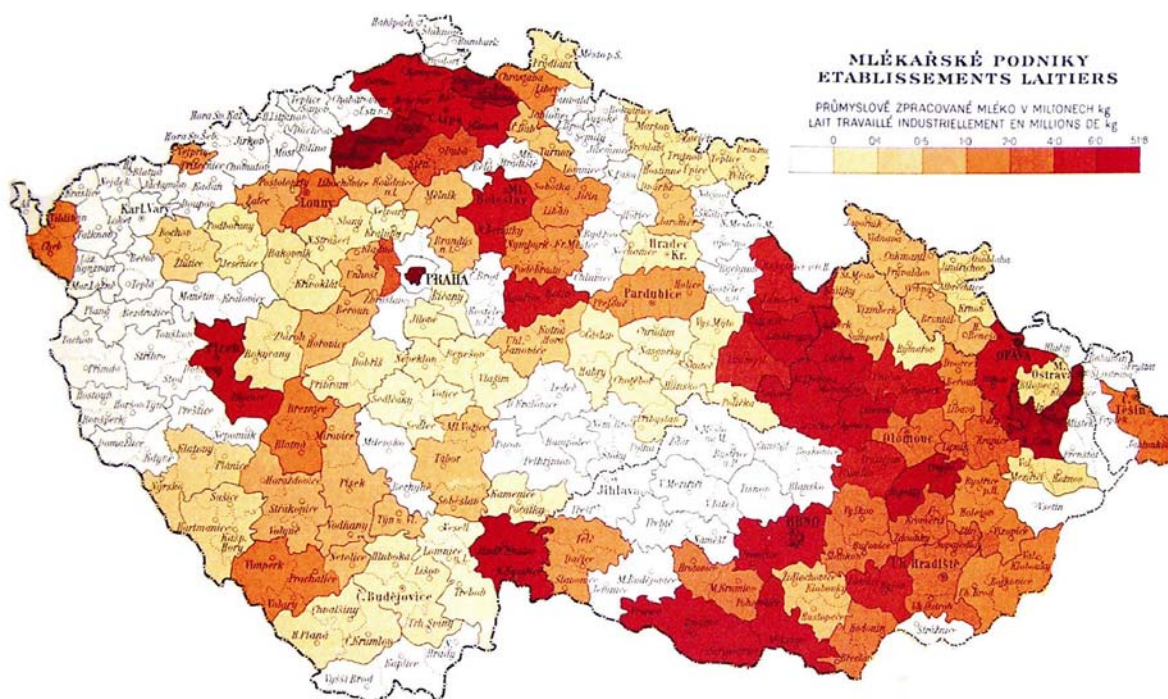
Obrázek č. 1: Početní stavy krav na 100 ha zemědělské půdy v roce 1925

Obrázek č. 2: Stav mlékárenských podniků v roce 1925

Obrázek č. 3: Zpracování mléka v roce 1925

zdroj: Obrázky č. 1, 2, 3 převzaty z Atlasu Republiky Československé 1935

Z obrázku č. 1 můžeme vyčíst situaci o stavu krav na 100 ha zemědělské půdy pro rok 1925. Největší počty krav zaznamenáváme v horských, příhraničních oblastech. Tyto oblasti nejsou vhodné pro rostlinou výrobu díky svému reliéfu a klimatickým podmínkám, proto jsou spásány početnými stády krav a skotu. Jedná se o území průmyslově nerozvinuté, proto zde neregistrujeme žádné větší mlékárenské podniky.

Z obrázku č. 2 je na první pohled patrné, že Morava vykazuje největší počet mlékárenských podniků. Jižní Morava má zorganizovaný sběr mléka s pomocí mléčných sběrem, hlavně družstevních. Vykazuje tedy největší počet družstevních mlékáren spolu s pásem měst Žamberk, Lanškroun, Zábřeh a Olomouc.

Z obrázku č. 3 zjistíme že, Čechy nedisponují takovým počtem zpracovatelských podniků, ale v intenzitě výroby jsou některé okresy srovnatelné s rozvinutými okresy na Moravě.

4. MLÉKÁRENSKÝ PRŮMYSL V PŘEDVÁLEČNÉM A VÁLEČNÉM OBDOBÍ

Mlékárenství bylo v tomto období pozitivně ovlivněno početnými stavy skotu, které se velmi rychle zvyšovaly. Zejména stavy krav dosahovaly v předválečných letech nejvyšších hodnot z celé sledované řady jako důsledek rozvoje průmyslu a technického pokroku i v agrárním sektoru. Dojivost krav se v tomto období pohybovala v Čechách mezi 2 700 a 2 800, na Moravě mezi 3 000 a 3 200 litry mléka (Šmerha: 1957). K chovu skotu a práci s ním v té době nemalou měrou přispělo německé obyvatelstvo žijící v pohraničí tehdejšího Československa. Podniky zpracovávající mléko se vyskytovaly v hojném počtu (795). Zpracovávat mléko, kterého byl relativní dostatek, mohl každý, kdo vlastnil pár krav. Zpracování mléka na mléčné výrobky (máslo, tvaroh, sýry) bylo jednoduché, ale méně kvalitní než v pozdějších letech.

Vzrůstající koncentrace obyvatelstva přicházejícího za lepším životním do průmyslových oblastí má za následek, že se stále více zvětšují oblasti, které mají velkou spotřebu, ale téměř žádnou jeho výrobu. Největšími odběrateli čerstvého mléka jsou velkoměsta. D. Böhmová (1954) ve své práci uvádí, že v Praze roku 1937 bylo spotřebováno více mléka než piva (mléka 131,5 mil. litrů; piva 126,4 mil. litrů). Proto zásobování velkých konzumních středisek mlékem a mléčnými výrobky náleží k nejdůležitějším zásobovacím problémům. Vystává tak otázka rychlé a efektivní dopravy mléka ke spotřebitelům a ke zpracování. Mléko se v té době sváželo v konvích koňskými povozy, a proto svozné trasy musely být velmi krátké. Při delších dopravních trasách se mléko znehodnocovalo a koně nevydrželi táhnout těžký náklad na velké vzdálenosti. Pro přepravu mléka na větší vzdálenosti se využívala železniční síť. Mlékárny musely mít rovněž blízko k odbytí výrobků. Výrobky z mléka potřebovali okamžité chlazení. Chladírenské zboží (ledničky) bylo výsadou jen malé skupiny movitých obyvatel, proto se mléko a výrobky chladily ve studené vodě (Kvapilík: konzultace). V roce 1934 došlo k uzákonění povinné pasterizace mléka, proto zákaz prodeje syrového nepasterizovaného mléka narazil na silný odpor menších hospodářství, který tento zákaz velmi omezil. Přístroje na pasterizaci byly nákladnou záležitostí a mnozí hospodáři si jej nemohli dovolit. Díky pasterizaci ale na druhé straně narůstala produkce mléka, tím i mlékárenských výrobků, o které se zájem zvyšoval (Kol. autorů: 1998).

V roce 1934 zpracovávaly mléko drobné soukromé nebo družstevní mlékárny, větších společností existovalo jen několik. Přesné počty lze vyčíst z tabulky č. 1.

Tabulka č.1: Ukazatele pro rok 1934

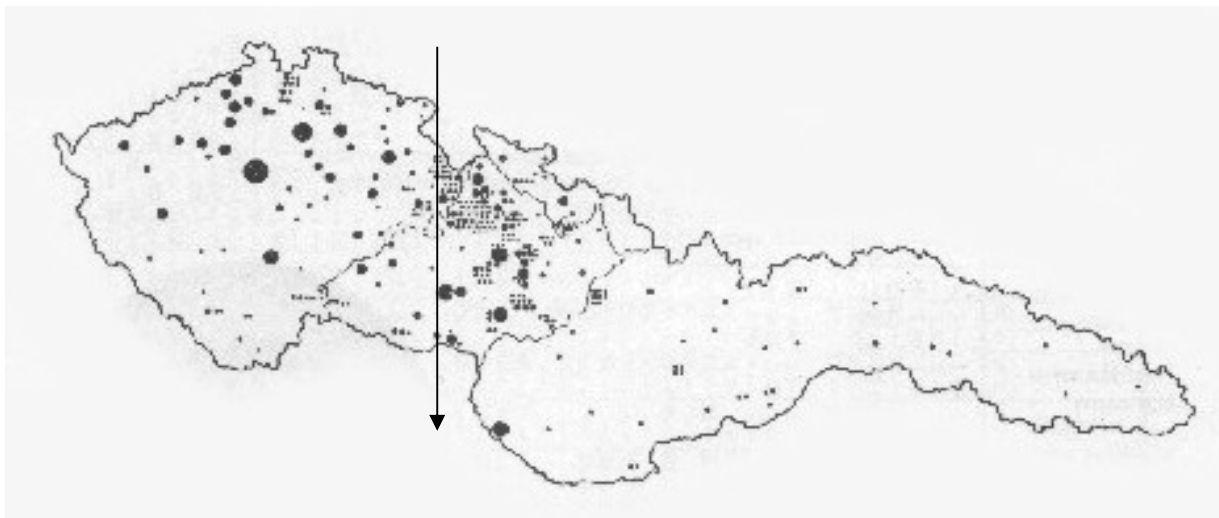
Mlékárenské podniky podle zaměření	
mlékárny pro konzumní mléko	224
máslárny	388
sýrárny	46
tvářůžkárny	87
brynzárny	50
Mlékárenské podniky podle vlastnictví	
soukromníci	397
družstva	340
společnosti	39
stát	12
jiné	7
Lokace mlékárenských podniků	
Čechy	268
Morava a Slezsko	348
Slovensko	167
Podkarpatská Rus	12

zdroj: převzato z Historie mlékárenství I. (kol. autorů: 1998)

Z tabulky č. 1 vyplývá, že v roce 1934 existovalo skoro 800 mlékárenských podniků, z toho téměř polovina byly másláreny. Podle Kvapilíka (konzultace) si lze tak velké množství vysvětlit oblíbeností másla a neznalostí jiných mléčných výrobků. Rovněž nebyly vyvinuté technologie na zpracování nových výrobků (jogurtů apod.). Mlékáren bylo mnohem méně než másláren. Příčinou byl fakt že mnoho lidí vlastnilo alespoň jednu krávu doma a měli tedy mléko vlastní. Zpracování tvarůžků bylo velmi jednoduché, brynzy a jiných sýrů složitější. Pokud se jedná o vlastnické struktury, nejvíce bylo soukromníků (jednotlivců), kteří vlastnili velkostatky a různá hospodářství. O něco méně bylo družstevních mlékáren. Společnostmi rozumíme nově založené závody na výrobu mléka. Existovaly také samozřejmě státní mlékárny, které byly státem založeny, řízeny a v případě potřeby po přechodnou dobu financovány.

Rozmístění družstevních mlékárenských podniků v ČSR v roce 1938 můžeme posoudit z obrázku č. 4

Obrázek. č. 4: Rozmístění družstevních mlékárenských podniků v ČSR v roce 1938

zdroj: převzato z Historie mlékárenství I. (kol. autorů: 1998)

(bodů 4) 16 mil. l <

(bodů 3) 10 - 15 mil. l

(bodů 2) 600 tis. l - 9 mil. l

(bodů 1) 500 tis. l >

Po sestrojení geografického mediánu vycházejícího z velikostních dodávek družstevních mlékárenských podniků z roku 1938, je zřejmé že na Moravě se nachází větší počet mlékárenských podniků. České podniky však mají větší zpracovatelské kapacity.

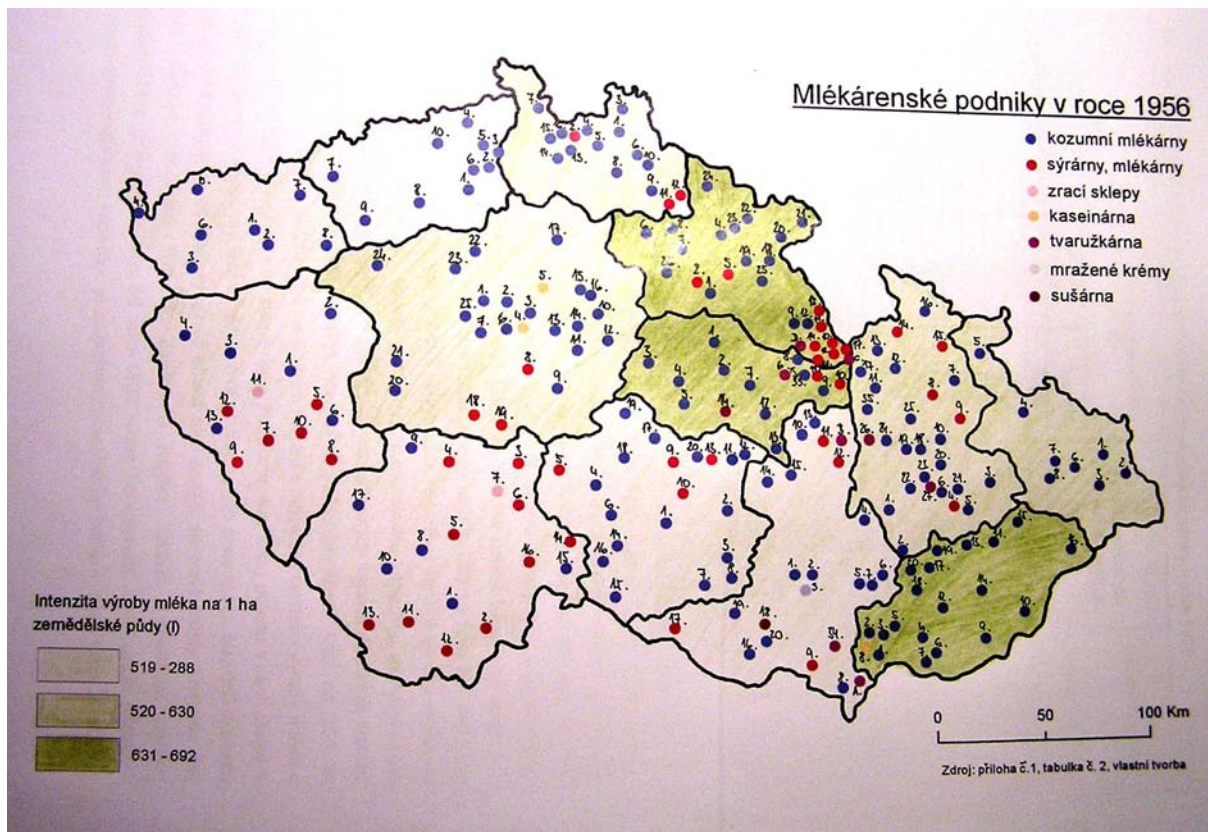
Německá okupace a válka zaznamenala pro mlékárenství zásadní změny. Záborem pohraničí po Mnichovském diktátu v roce 1938 přišel mlékárenský průmysl jen v Čechách a na Moravě o více než dvě stě mlékáren. Němci zavedené řízené hospodářství přivedlo úplné podřízení výroby mléka a mléčných výrobků zájmům říše. Přínosem však bylo rozšíření stavebního a strojního vybavení mlékáren a organizační podchycení dodávek mléka (Kol. autorů: 1998). Po skončení války v roce 1945 lze ve vývoji produkce a zpracování mléka rozlišit dva odlišné trendy. První se týkal pohraničních oblastí (tzv. Sudet), odkud bylo v souladu s dekrety prezidenta Beneše po skončení války odsunuto (vysídleno) přes tři miliony Němců. Poněvadž se významný podíl odsunutých obyvatel týkal zemědělců, došlo k výraznému poklesu, v některých regionech téměř k zastavení, výroby a zpracování mléka. Druhý trend ve vývoji mlékárenství se týká vnitrozemí, kde rozvoj výroby mléka a mlékáren stačil úspěšně mlékem a mléčnými výrobky zásobovat vnitrozemí i pohraničí. Ještě v tomto roce byly znárodněny mlékárny v Přešticích a Zlíně.

5. ZMĚNY V LETECH 1948-1989

Zásadní změnou nejen pro mlékárenství byl rok 1948. V následujících třech letech bylo znárodněno 27 % velkých mlékáren. K 1. lednu 1949 byl v každém tehdejší kraji vytvořen jeden mlékárenský podnik, který řídil několik závodů a provozoven. Základní organizační jednotkou se tedy staly Mlékařské závody, n. p., výrobní jednotkou byly provozovny. Tímto postupem docházelo tedy k masivnímu slučování výrobních jednotek, aby mohly být následně státem znárodněny a centrálně ovládnuty "shora". V roce 1952 byly znárodněny všechny zbylé mlékárny, čímž bylo toto průmyslové odvětví postaveno na jednotnou organizační základnu. K 1. lednu 1956 bylo v českých krajích 73 závodů a 232 provozoven.

Obrázek č. 5: Mlékárenské podniky v roce 1956

Tabulka č. 2: Ukazatele výroby a zpracování mléka krajích České republiky v roce 1956

Kraj	na 100 ha zemědělské půdy		výroba mléka na litrů/100 ha zem. p.	počet mlékáren (provozoven)
	skotu celkem	krav		
Hradec Králové	76,5	40,0	692	26
Gottwaldov	66,9	37,0	640	20
Pardubice	75,5	39,7	631	14
Ostrava	64,7	35,4	590	8
Praha	63,7	31,1	540	25
Olomouc	56,6	28,2	538	35
Liberec	65,4	32,2	528	16
České Budějovice	67,1	34,7	504	17
Plzeň	60,7	30,8	502	13
Brno	53,1	26,6	497	20
Jihlava	65,3	33,1	462	19
Ústí nad Labem	46,2	21,4	358	10
Karlovy Vary	36,7	17,1	288	8
celkem	798,4	407,3	6770	231
průměr	61,4	31,3	521	17,8

Zdroj: Chov skotu v proměnách času v Čechách (Kadečka, Rozman: 2006)

Z obrázku č. 2 zobrazující situaci z roku 1956 je na první pohled patrné, jak se koncentrace mlékárenského průmyslu oproti roku 1925 snížila. Celkový počet podniků klesl, ale v důsledku kolektivizace vznikají nové kapacity. Ze sestavených kartogramů vyplývá, že kraje Hradec Králové, Pardubice a tehdejší kraj Gottwaldov (Zlín) vykazují největší intenzitu výroby mléka na 1 ha zemědělské půdy, na druhé straně Olomoucký kraj disponuje největším počtem zpracovatelských kapacit (28 mlékáren na území tehdejšího kraje a 7 mimokrajských), s přibližně průměrnou intenzitou výroby mléka. Otázka tedy zní, proč kraj s největším počtem mlékárenských podniků nevykazuje největší intenzitu výroby mléka na hektar? Tato skutečnost zřejmě souvisí s nižší zpracovatelskou kapacitou mlékárenských podniků v tomto kraji. Druhým největším počtem zpracovatelských kapacit disponuje Hradec Králové (26). Tento fakt podtrhuje výskyt největšího početního stavu krav na 100 ha zemědělské půdy v tehdejší ČSR. Zlín je druhým krajem s největší intenzitou výroby mléka a se svými 20 mlékárnami je na tom stejně, jako kraj Brno. Pro svou polohu v okolí Dolno a Hornomořavského úvalu má kraj téměř ideální podmínky pro chov skotu. Největší intenzitu výskytu mlékárenských podniků vykazuje oblast nacházející se mezi městy Kostelec nad Orlicí, Choceň, Moravská Třebová, Zábřeh a Králíky. Oblast s největším počtem mlékárenského průmyslu se tedy od roku 1925 nikam neposunula. Velký počet mlékáren s malou zpracovatelskou kapacitou je způsoben zpracováním mléka v místě vzniku nadojení.

K 1. 4. 1958 došlo v rámci organizace Ministerstva potravinářského průmyslu ke zřízení Sdružení mlékáren, které řídilo 18 národních podniků. V některých krajích byly ustanoveny podniky dva (Kol. autorů: 1998).

Tabulka č. 3: Mlékárenské podniky v roce 1958

kraj	podnik
Praha	Laktos n. p., Praha; Pražský mlékárenský průmysl n. p., Praha
České Budějovice	Jihočeské mlékárny n. p., České Budějovice; Madeta n. p., Tábor
Plzeň	Plzeňské mlékárny n. p., Plzeň; Šumavské mlékárny n. p., Klatovy
Karlovy Vary	Západočeské mlékárny n. p., Mariánské lázně
Ústí nad Labem	Severočeské mlékárny n. p., Bohušovice nad Ohří;
Liberec	Liberecké mlékárny n. p., Liberec
Hradec Králové	Hradecké mlékárny n. p. Hradec Králové
Pardubice	Východočeské mlékárny n. p., Choceň
Jihlava	Posázavské mlékárny n. p., Havlíčkův Brod; Jihlavské mlékárny n. p., Jihlava
Brno	Lacrum n. p., Brno
Olomouc	Olomoucké mlékárny n. p., Brodek u Přerova; Olomoucké tvarůžkárny n. p., Loštice
Gottwaldov	Gottwaldovské mlékárny n. p., Bystřice pod Hostýnem
Ostrava	Ostravské mlékárny n. p., Ostrava

Zdroj: převzato z *Historie mlékárenství I.* (kol. autorů: 1998)

V následujících letech došlo k novému územnímu státnímu uspořádání a stávajících 14 krajů bylo rozděleno mezi 7 nových krajů. Ještě v roce 1960 bylo vytvořeno Sdružení mlékáren v Praze s celostátní působností, kterému bylo podřízeno 12 národních podniků se 108 závody a 186 provozovny (kol. autorů: 1998).

Další vývoj reorganizací mlékárenského průmyslu vystihuje tabulka č. 4.

Tabulka č.4: Vývoj mlékárenského průmyslu v letech 1965-1986

mlékárenské podniky	1965	1970	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Počet koncernových podniků	8	8	7	7	7	7	7	7	7	7
počet závodů	83	83	83	79	77	77	77	77	77	76
počet provozoven	180	157	140	128	125	125	125	120	120	118

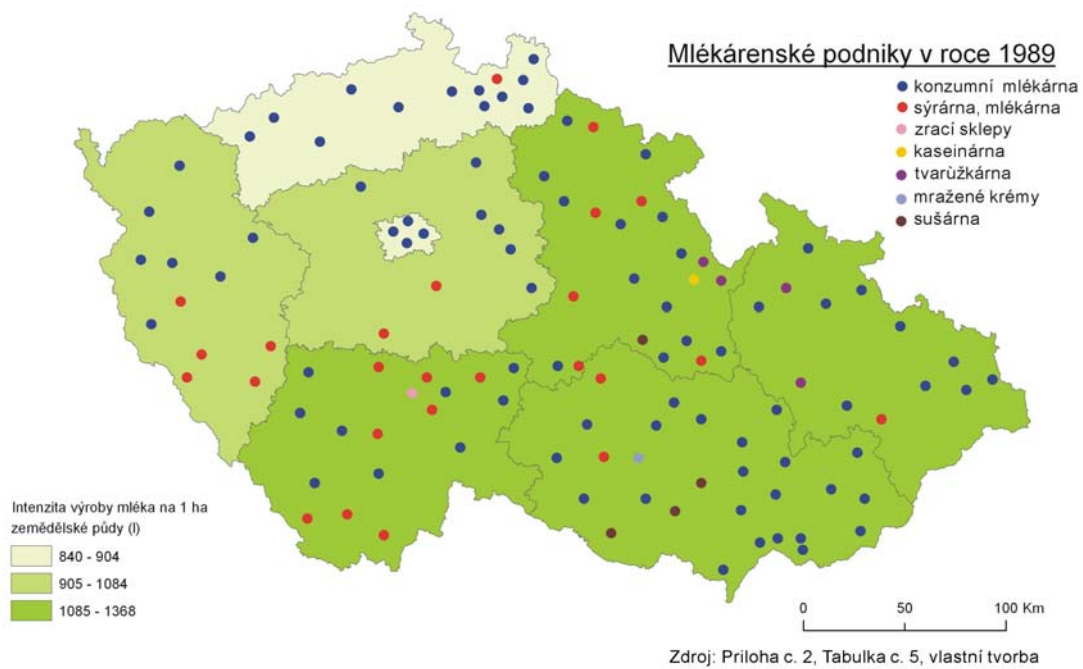
zdroj: M. Němec (konzultace)

Z tabulky č. 4 je na první pohled vidět, že docházelo k likvidaci řady neefektivních mlékárenských podniků, ať již závodů, nebo provozoven, které byly nahrazeny novými. Současně probíhaly další rekonstrukce stávajících mlékáren.

V letech 1956 - 1965 byly v českých zemích vybudovány tři nové konzumní mlékárny: v Příbrami (1960), v Liberci (1964) a v Martinově. Současně probíhaly rozsáhlé rekonstrukce např. v Humpolci, Opavě, v Kralovicích nebo v Blatné. Byly zvyšovány především zpracovatelské kapacity a probíhala specializace mlékárenských výrobků. Výstavbou nové provozovny v Příbrami byly uzavřeny tři menší neefektivní provozovny, jejichž výrobní úkoly převzaly sousední mlékárny. Výstavbou mlékárny v Liberci došlo k likvidaci čtyř neefektivních mlékáren (Liberec, Osečná, Rychnov a Rynoltice) a nová mlékárna v Ostravě-Martinově nahradila tři stávající mlékárny (Ostrava, Fulnek, Odry). Tak byl počet podniků snížen na 10 (Likler a kol.: 2001).

K 1. lednu 1989 byly ustanoveny státní podniky v krajích, kterých bylo celkem 7. Celkový počet mlékáren (závodů a provozoven) dosáhl roku 1989 počtu 118 (Obrázek č. 6).

Obrázek č. 6: Mlékárenské podniky v roce 1899

Tabulka č.5: Ukazatele na kraje v roce 1989

Kraj	na 100 ha zem. půdy		mléka litrů na		počet mlékáren
	skot celkem	krávy	ha zem .p.	krávu	(provozen)
Východočeský	88,9	32,8	1368	4194	23
Severomoravský	83,1	29,7	1201	4070	12
Jihočeský	86,4	30,4	1182	3942	18
Jihomoravský	84,8	28,4	1182	4212	28
Středočeský	80,9	28,9	1084	3749	8
Západočeský	80,1	28,1	1055	3811	12
Hlavní město Praha	63,1	22,9	904	3789	4
Severočeský	67,3	23,8	840	3541	13
celkem	634,6	225,0	8816	31306	118
průměr	79,3	28,1	1 102	4 101,0	14,8

Zdroj: Statistická ročenka České a Slovenské Federativní Republiky (1990)

Podle údajů v tabulce č. 5 se v roce 1989 ve srovnání s rokem 1956 (tabulka č. 2) zvýšily stavy skotu celkem a mírně poklesly stavy krav. V důsledku výrazného nárůstu užitečnosti se téměř na dvojnásobek zvýšila výroba mléka na hektar zemědělské půdy. Tehdejší vláda se snažila o co největší produktivitu a o zajištění dostatku mléka a mléčných výrobků pro obyvatele. Největší intenzitu výroby vykazují opět východní Čechy a Severomoravský kraj, naopak nejnižší vykazují severní Čechy a hlavní město Praha s malou výměrou zemědělské půdy a minimálními stavy dojnic. Vzhledem k tomu, že pražské mlékárenské závody odpovídaly až do roku 1989 za zásobování hlavního města, musely vykazovat vysokou produkci, jakost a dostatečný sortiment. Tehdejší političtí funkcionáři intenzivně dohlíželi na to, aby obyvatelstvo nemělo mnoho důvodů ke zvyšování nespokojenosti s politickým režimem. Proto byly i mlékárenské závody nuceny plně uspokojovat poptávku obyvatelstva. Jiná situace nastala i v kraji Severočeském a Severomoravském, kdy se tyto kraje zaměřily na těžbu nerostných surovin a na průmysl. Zemědělství a tedy i mlékárenství a chov skotu ustoupil do pozadí, což se odrazilo na počtu krav a tudíž malé intenzitě.

Pro období 1948-1989 jsou tedy velmi typické výrazné organizační změny vyvolané mimo jiné technickým pokrokem ve výrobě a zpracování mléka. Projevovaly se slučováním mlékáren (koncentrací) a postupnou specializací. Mnoho mlékáren také zaniklo. Jednalo se hlavně o malé mlékárny které měli buď malou kapacitu a tím drahou výrobu, nebo jejich poloha byla daleko od spotřebního centra, nebo zanikaly v důsledku malého počtu zaměstnanců. Některé mlékárny fungovaly i po rekonstrukci pouze 3 až 4 roky, provoz byl poté zrušen, z mlékárny se stalo skladiště pro jiné mlékárny, nebo se používaly pouze jako

zrací sklepy. Mnoho mlékáren svou výrobu převedly na okolní mlékárny. Z mnoha se staly sodovkárny. Podniky byly rovněž ovlivněny územním vývojem, jak se stalo kupříkladu ve Stráži pod Ralskem, kde byla mlékárna uzavřena kvůli výstavbě v souvislosti s rozvojem uranového průmyslu. Družstevní mlékárna Radim-Luže byla zrušena a objekt předán JZD. Celkově můžeme říci, že počet mlékárenských podniků (provozoven i závodů) v tomto období postupně klesal, ale zvyšovala se jejich zpracovatelská kapacita. Díky rozvoji a výstavbě moderních mlékáren a samozřejmě díky moderním technologiím dochází k obrovskému nárůstu produkce mléka, která dosáhla svého maxima v roce 1989 (viz. Příloha č. 6).

6. VÝVOJ MLÉKÁRENSKÉHO PRŮMYSLU PO ROCE 1989

Společenské změny po listopadu 1989 otevřely nové cesty k tomu, aby bylo dohnáno to, co se po dlouhá léta zameškávalo. Během 90. let došlo k podstatným změnám a objevily se nové skutečnosti které měly zásadní vliv na další vývoj mlékárenského průmyslu u nás. Docházelo hlavně ke změně struktury vlastnictví a výraznému poklesu poptávky po mléku a mléčných výrobcích (v roce 1989 se spotřeba na jednoho obyvatele ČR pohybovala okolo 260 l, v roce 1995 to bylo pod 180 l), čímž se snížil nákup mléka jako základní suroviny pro mlékárenskou výrobu. Ceny mléka a mléčných výrobků přestaly být dotovány či regulovány a ceny tak výrazně narostly. A samozřejmě se zvýšil import mléčných výrobků ze zahraničí a tak vzrostla konkurence. Odstranila se „rajonizace“ nákupu a zejména odbytu mléka (Likler a kol.: 2001)

Nejvýraznějším krokem v počátku tohoto období byla restituce a privatizace, tedy transformace vlastnických vztahů. Po roce 1989 docházelo nejprve k rozčleňování bývalých státních podniků, obvykle organizovaných na úrovni bývalých krajů. Podniky byly rozčleněny buďto na jednotlivé závody, nebo na menší celky, sdružující několik závodů nebo provozoven. Většina podniků se nejprve atomizovala, rozpadala na menší jednotky. Výjimkou byly pouze Jihočeské mlékárny (dnešní podnik Madeta, a.s.), které si ponechaly původní organizaci „krajského“ podniku. Transformace se uskutečnila do podob společností s ručením omezeným, akciových společností a v některých případech se dostaly mlékárny i do vlastnictví zemědělců či fyzických osob (Mlékárna Jan Semotam). Některé podniky získaly v privatizaci i významní zahraniční investoři. Vlastnické změny přinesly vzestup některých firem na jedné straně, ale na druhé straně však způsobily postupný zánik a

ukončení činnosti některých mlékáren. Tento osud postihl např. mlékárny v Žamberku a v Jaroměři-Josefově, Radlickou mlékárnu a další. (Kopáček: 2005).

Ze struktury vlastnictví mlékáren v roce 1995 (tabulka č. 6) vyplývá, že nejvíce podniků bylo ve vlastnictví společností s ručením omezeným (35), akciových společností (29) a družstev (20). Některé společnosti měly další provozovny, tedy celkový počet mlékárenských podniků je vyšší.

Tabulka č. 6: Vlastnická struktura mlékárenských podniků (společností) v roce 1995

vlastník mlékáren	počet podniků (společností)
společnost s.r.o.	35
akciová společnost	29
zemědělské a družstevní mlékárny	20
celkem	84

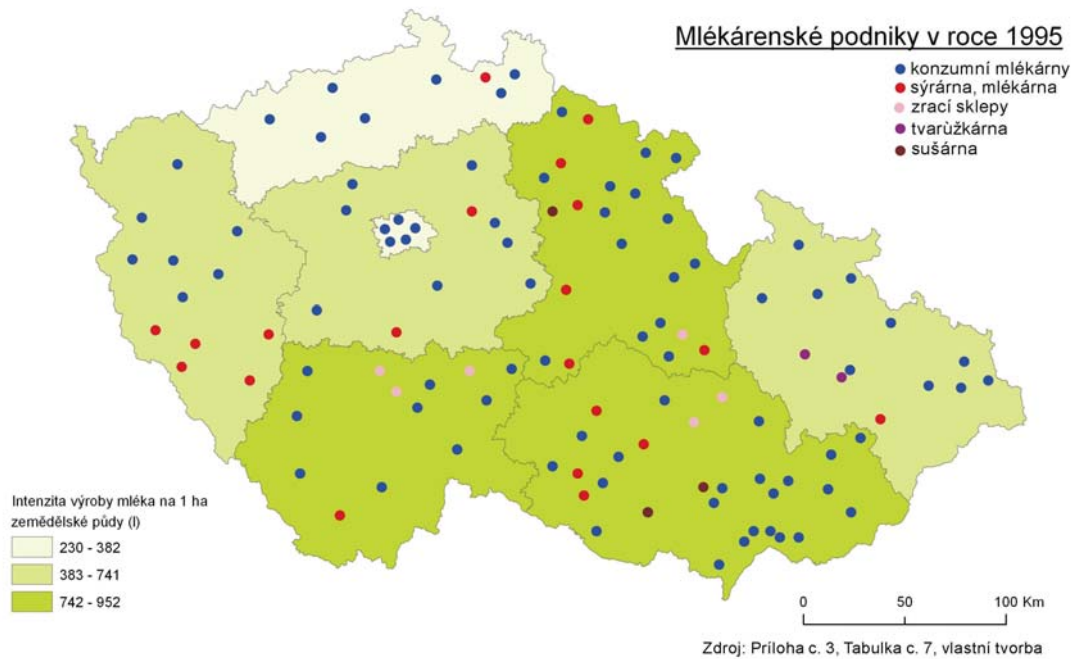
Zdroj: Likler a kol. (2001)

Většina podniků postupně zvyšovala svojí zpracovatelskou kapacitu, ale nevzala přitom do úvahy možné snížení spotřeby spojené s nižší koupěschopností některých „vrstev“ spotřebitelů. Jedná se jak o zvýšení cen mléka a mléčných výrobků (například před rokem 1989 stál litr mléka 2 Kčs), tak pokles reálných mezd u části populace. Výrobky se tak staly v nové ekonomické situaci bez dřívějších dotací příliš drahé (Kopáček: 2005).

Dalším faktorem který měl vliv na mlékárenství v České republice, bylo otevření mezinárodního trhu a zvýšení konkurence v rámci České republiky a Evropy. Mnoho českých podniků neobstálo v tomto konkurenčním boji. Svou roli také sehrál fakt, že po roce 1989 došlo ke zrušení tzv. rajonizace, což znamenalo, že určitá mlékárna směla nakupovat mléko pro svou výrobu pouze v určitém regionu. Příkladem může být mlékárna v Plané nad Lužnicí v okrese Tábor, která směla nakupovat mléko pouze v okrese Tábor (Kopáček: konzultace).

Obrázek č. 7: Mlékárenské podniky v roce 1995

Tabulka č.7: Ukazatele výroby a zpracování mléka v krajích České republiky v roce 1995

Kraj	na 100 ha zem. půdy		mléka litrů na		počet mlékáren (provozoven)
	skot celkem	krávy	ha zem .p.	krávu	
Východočeský	58,5	23,1	952	4303	24
Severomoravský	55,8	21,1	817	3825	12
Jihočeský	47,3	17,4	742	4464	13
Jihomoravský	45,3	17,3	716	4311	30
Středočeský	45,9	16,9	654	3803	9
Západočeský	38,2	14,2	560	4041	12
Hlavní město Praha	28,5	10,4	382	3482	5
Severočeský	7,6	2,0	230	4037	8
celkem	327,1	122,4	5053	32266	113
průměr	40,9	15,3	632	4033	14,1

Zdroj: Statistická ročenka České Republiky (1996)

Změny po roce 1989 se odrazily, jak na intenzitě výroby, tak na stavech skotu, roční doživosti i rozloze zemědělské půdy. Počty skotu se po roce 1989 snížily v průměru o 50 %. Některé dříve zrušené podniky byly znovu otevřeny, vráceny v restitucích či odkoupeny. Vznikaly nové zemědělské farmy a družstva, stavěly nové minimlékárny a sýrárny, které počet zpracovatelských podniků podpořily ale na objemu produkce měly minimální podíl. Počet průmyslově zpracujících mlékáren v roce činí 113.

Struktura a počet mlékáren se v průběhu transformačního období rychle měnily a měnily. V rámci vlastního mlékárenského průmyslu se snížil počet mlékáren ze 117 v roce 1989 na 70 v roce 1999 (Likler a kol.: 2001).

Zánik mnoha podniků byl způsoben jednak špatnou privatizací, kdy se mlékárny dostaly pod špatné vedení nezkušených podnikatelů (mlékárna ve Slaném, v Žichovicích, Břeclavi a pod.), nebo ekonomickými důvody, kdy se některé závody uzavíraly s ohledem na koncentraci výroby v jiných podnicích (mlékárna v Týně nad Vltavou, Milevsku apod.). Také se stávalo, že mlékárny byly na lukrativních místech a to je stálo existenci (mlékárna v Karlových Varech, Trojská mlékárna v Praze a další; M. Němec: konzultace).

7. SOUČASNÉ MLÉKÁRENSTVÍ

Další přelomový okamžik nastal v roce 2003 v souvislosti s naším připravovaným vstupem do EU a nutností splnit nároky potravinářské legislativy.

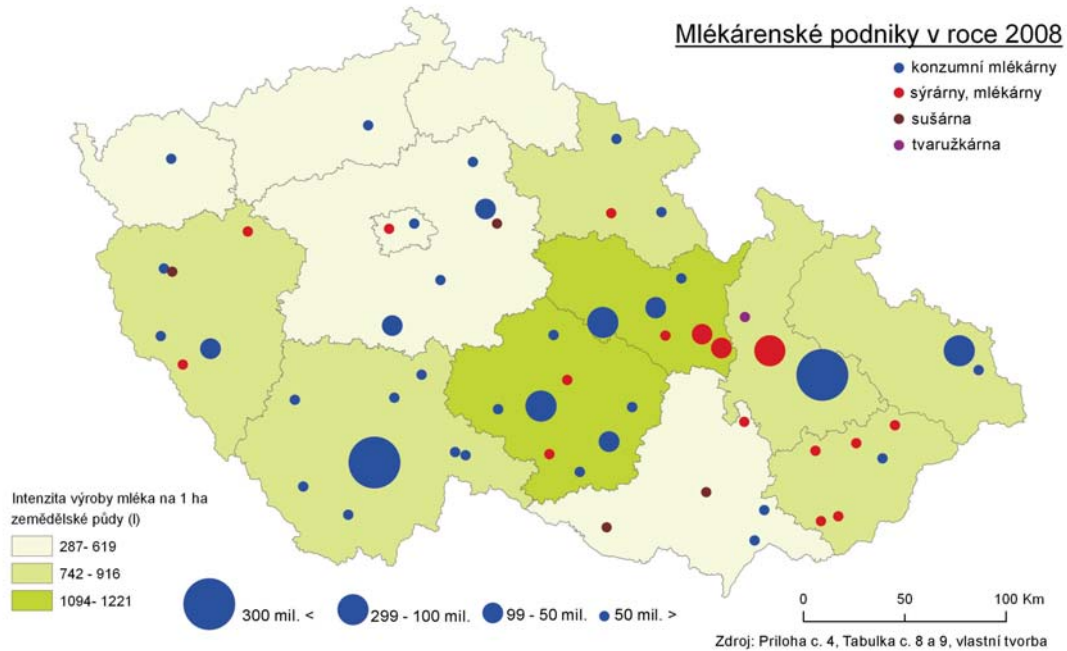
V roce 2004 přinesla společensko-politická situace další zásadní změnu v mlékárenství. Česká republika se stala členem Evropského společenství, což znamenalo, že se všechny potravinářské podniky, mlékárny nevyjímaje, musely přizpůsobit přísným hygienicko-sanitačním a technickým pravidlům Evropské unie v rámci harmonizované potravinářské legislativy. Bylo tak zavřeno mnoho podniků například mlékárny Jaroměř - Josefov, Horšovský Týn, Louny a další (Kopáček: konzultace).

Cílem těchto změn bylo zabezpečení zdravotní nezávadnosti vyráběných potravin a ochrana spotřebitelů. České mlékárenské provozy úspěšně splnily všechna přísná hygienicko-sanitační kritéria a jsou dnes certifikována pro podnikání v rámci Evropské unie (Kopáček: 2005).

Vstupem do Evropské unie zároveň došlo k omezení zemědělské produkce ve formě kvót. V roce 2004 byla produkce mléka nejnižší od roku 1989. Mléčná kvóta představuje právo vyrobit v průběhu kvótového roku stanovený objem mléka. Jeho hlavními úkoly jsou snížení nadprodukce a garance cen mléka, stabilizace trhu s mlékem a mléčnými výrobky a snížení nákladů na řízení trhu. Státu je přidělena národní kvóta, kterou stát rozdělí jednotlivým výrobcům (dodavatelům mléka; Kvapilík: 2007). V České republice je v současnosti 2 589 držitelů kvót a výše kvóty pro rok 2008 činí 2,79 mil. tun. (Kopáček: konzultace).

Pro rok 2008 je v provozu 56 mlékárenských podniků průmyslově zpracovávajících mléko. Nebereme v potaz malé farmy které se na celkové produkci podílejí minimálně.

Obrázek č. 8: Mlékárenské podniky v roce 2008

Tabulka č. 8: Ukazatele výroby a zpracování mléka v krajích České republiky v roce 2007

Kraj	na 100 ha zem. půdy		mléka litrů na		počet mlékáren (provozoven)
	skot celkem	krávy	ha zem .p.	krávu	
Vysočina	57,7	23,3	1221	6706	8
Pardubický	51,3	20,3	1094	6620	6
Zlínský	38,4	17,2	916	7219	6
Královéhradecký	44,4	17,6	903	6465	3
Plzeňský	47,2	19,5	819	6283	6
Olomoucký	37,3	15,6	794	6714	3
Moravskoslezský	37,2	16,4	779	7119	2
Jihočeský	48,0	20,0	742	5890	9
Liberecký	40,5	17,7	619	5908	0
Středočeský + Praha	26,1	10,2	584	6858	7
Jihomoravský	19,2	7,5	458	6831	5
Karlovarský	30,1	12,9	321	5059	1
Ústecký	17,8	7,0	287	6507	1
celkem	495,2	205,2	9537	84179	56
průměr	38,1	15,8	734	6475	4,7

Zdroj: ročenka-Chov skotu v České Republice (2008)

Vzhledem k obrovskému slučování mlékárenských podniků zaznamenáváme od roku 1989 výrazný pokles mlékáren. Zároveň vymizely úzce specializované podniky jakými byly tvarůžkárny (zůstala jediná v Lošticích) a kaseinárny. V současné době tedy existuje 56 zpracovatelských podniků, které disponují vlastními zracími sklepy.

Tabulka č. 9: Orientační zpracovatelská kapacita v roce 2007

	Orientační zpracovatelská kapacita (litrů/rok)			
	300 mil. <	299 - 100 mil.	99 - 50 mil.	50 mil. >
společnost	Madeta a.s.	Mlékárna Hlinsko, s.r.o. (Tatra)	Mlékárna Olešnice RMD (Olé)	zbylé ze seznamu (viz. příloha)
	Olma a.s.	Moravia Lacto a.s.	Povltavské mlékárny a.s.	
		Mlékárna Kunín a.s.	Miltra B	
		Orrero a.s.	Polabská mlékárna a.s. (Milko)	
		Eligo a.s.	Jaroměřická mlékárna a.s.	
		Euroserum s.r.o.	Mlékárna Klatovy a.s.	

zdroj: (Kopáček: konzultace)

Tabulka č. 10: Objemy mléka zpracovávaného českými mlékárnami (2006)

Mlékárny	Počet mlékáren	Objem zpracovaného mléka z celkové produkce v roce 2006
Madeta - OLMA - TATRA	3	39%
Madeta - OLMA - TATRA - Kunín - MORAVIA - OLÉ - ALIMPEX - ORERRO - MILKO - MILTRA	10	61%
10 jmenovaných + 10 dalších	20	81%
všechny mlékárny v ČR	56	100%

zdroj: Kopáček, J. (konzultace)

Z tabulky č.10 je zřejmé, že k pokrytí bezmála 40 % zpracovaného mléka v České republice stačily v roce 2006 pouze tři výrobní podniky (MADETA, OLMA A TATRA). 61 % pak zpracovalo deset podniků (MADETA, OLMA, TATRA, KUNÍN, MORAVIA, OLÉ, ALIMPEX, ORERRO, MILKO, MILTRA). Na zpracování 81 % pak stačí 20 mlékáren a celkové množství zpracovává 56 mlékáren. Je tedy zřejmé, že lze očekávat další pokles zpracovatelských podniků a tím pokračující koncentraci výroby.

Srovnání se všemi čtyřmi sledovanými roky nám poskytne tabulka č. 11.

Tabulka č.11: Vývoj výroby a zpracování mléka v ČR

Ukazatel	jednotka	1956 ¹⁾	1989	1995	2007
dojnice	tis.	1 454	1 247	768	410
mléka na krávu a rok	litrů	2 660 ²⁾	4 101	3 942	6 548
výroba mléka	mil. litrů	3 868	5 038	3 031	2 684
nákup (prodej) mléka		2 260	4 607	2 564	2 381
domácí spotřeba mléka		2 400	3 172	1 840	2 244
výroba mléka (litrů)	na ha zem. p.	833	1 172	708	632
	na obyvatele	420	504	300	261
spotřeba mléka	na obyvatele	260	308	179	218
počet mlékáren	n	231	118	113	56
zpracované mléko na mlékárnu	za rok (tis. l)	9 741	39 042	22 690	42 518
	za den (tis. l)	26,7	107,0	62,2	116,5

zdroj: *www.czso.cz*, Hering, P. (2005), *Situační a výhledové zprávy -Mléko*, Kvapilík, J.(2001), *Ročenky - Chov skotu v České republice (2008)*

1) orientační údaje;

2) rok 1955.

Při srovnání roku 1989 s rokem 1956 je zřejmý pokles chovaných dojnic v důsledku nárůstu dojivosti. Výroby, nákup mléka do mlékáren a domácí spotřeba se zvýšila. Zvyšovala se i zpracovatelská kapacity podniků s klesajícím počtem výrobních jednotek. V dalším

sledovaném roce opět klesly početní stavy dojených krav. Díky změnám po roce 1990 klesla i roční dojivost. U ukazatelů výroba mléka, nákup, spotřeba na obyvatele, počet mlékáren i zpracovatelské kapacity u všech těchto ukazatelů nastalo prudké snížení. V současné době se stále zvyšuje dojivost, která dosáhla ve sledované řadě maxima. Stavy dojnic, výroba a nákup mléka do mlékáren zaznamenává malý pokles, ale spotřeba na obyvatele roste. S klesajícím počtem mlékárenských podniků, rostou jejich zpracovatelské kapacity.

7.1 POROVNÁNÍ S NĚMECKEM A OSTATNÍMI STÁTY EVROPSKÉ UNIE

Pojďme se podívat jak jsou na tom mlékárny u nás v porovnání s Evropskou unií a Německem. České mlékárny mají ve srovnání se státy západní Evropy v průměru výrazně nižší zpracovatelskou kapacitu. V rozmezí let 1988 až 2000 se ve státech unie snížil počet mlékáren ze 4 815 na 3 500, to je o 27 %, v letech 1988 až 2003 se snížil počet mlékáren v Dánsku o 40 %, v Německu o 62 % a ve Velké Británii o 60 %. Proces koncentrace se projevuje ve zpracovávaném množství mléka, které je ve většině států o cca 100 až 200 % na jednu mlékárnu vyšší než v ČR (Kvapilík: 2007).

Zatímco v 16 hlavních mlékárenských společnostech (Tabulka č. 12) se zpracovatelská kapacita pohybuje mezi 430 a 7 100 tis. tun, v 10 největších českých mlékárnách zpracovatelská kapacita kolísá mezi 61 a 520 tis. tun. Mezi uvedených 16 evropských mlékáren by se objem zpracovávaného mléka na předposlední místo zařadila mlékárna Madeta, a.s., která zpracovává kolem 20 % celkové české produkce mléka (Kopáček: konzultace).

Tabulka č. 12: Mlékárenské společnosti ve státech EU-15¹⁾

Mlékárna	zkratka	Stát	tis. tun ²⁾	obrat (mld. Kč) ³⁾
Arla Foods S	AF-S	Švédsko	7 100	164,1
Arla Foods DK	AF-DK	Dánsko		
Lactalis	LAC	Francie	6 540	162,0
Friesland Coberco	FCDF	Nizozemí	5 900	137,3
Campina	CAM	Niz./Něm./Belgie	5 750	109,7
Nordmilch	NM	Německo	4 480	64,2
Bongrain	BON	Francie	4 100	120,0
Humana Milchunion	HUM	Německo	2 530	81,0
Glanbia	GLN	Irsko	2 450	61,2
Arla Foods UK	AF-UK	V. Británie	2 400	26,8
Sodiaal	SOD	Francie	2 400	84,7
Danone	DAN	Francie	2 150	393,9
Kymppi	KY	Finsko	1 660	375,2
Kerry	KER	Irsko	870	108,0
Belgomilk	BELG	Belgie	684	17,2
First Milk	FM	Velká Británie	430	21,1

zdroj: Kvapilík, J. (2005)

1) orientační údaje pocházející z různých zdrojů

2) orientační roční nákup mléka

3) orientační roční obrát (1 € = 30,00 Kč)

Jak je na tom ČR v porovnání s Německem napoví tabulka č. 13. Kvóta mléka v České republice dosahuje necelých 10 % kvóty přidělené Německu. Počet mlékáren tam však není desetkrát vyšší, jak by to přibližně odpovídalo podmínkám České republiky, nýbrž pouze dvojnásobný. Pak průměrný objem mléka zpracovávaný denně a ročně v jedné mlékárně v Německu je pětkrát vyšší než v Česká republika. Přitom struktura producentů mléka je v České republice pro velké mlékárny příznivější než v Německu. Do jedné průměrné německé mlékárny je nutno denně svést mléko od cca 1 118 výrobců, pro stejnou zpracovatelskou kapacitu české mlékárny by stačilo mléko od 270 producentů. Znamená to mimo jiné, že restrukturalizace mlékárenského průmyslu není ještě zřejmě skončena.

Tabulka č. 13: Mlékárny v Německu a ČR v roce 2007 (orientační ukazatele)

ukazatel	Německo	ČR	ČR %
roční kvóta (mil. tun)	28,1	2,8	9,6
producentů (držitelů kvóty) mléka	111 800	2 600	2,3
roční kvóta mléka na producenta (tun)	251	1 040	414,0
denní kvóta na producenta (kg)	690	2 850	
počet mlékáren	100	50	50,0
denní objem mléka na mlékárnu (tun)	770	148	19,2
denní počet dodavatelů do jedné mlékárny	1 118	52	4,7

Zdroj: Kvapilík, J.(2007)*

Tato situace je ovlivněna několika faktory, mezi které patří nižší politická podpora agrárního sektoru než ve státech EU-15, silná mezinárodní konkurence zahraničních mlékárenských podniků, schopností proniknout na mezinárodní trhy a kvalitní zboží úspěšně prodat.

8. Závěr

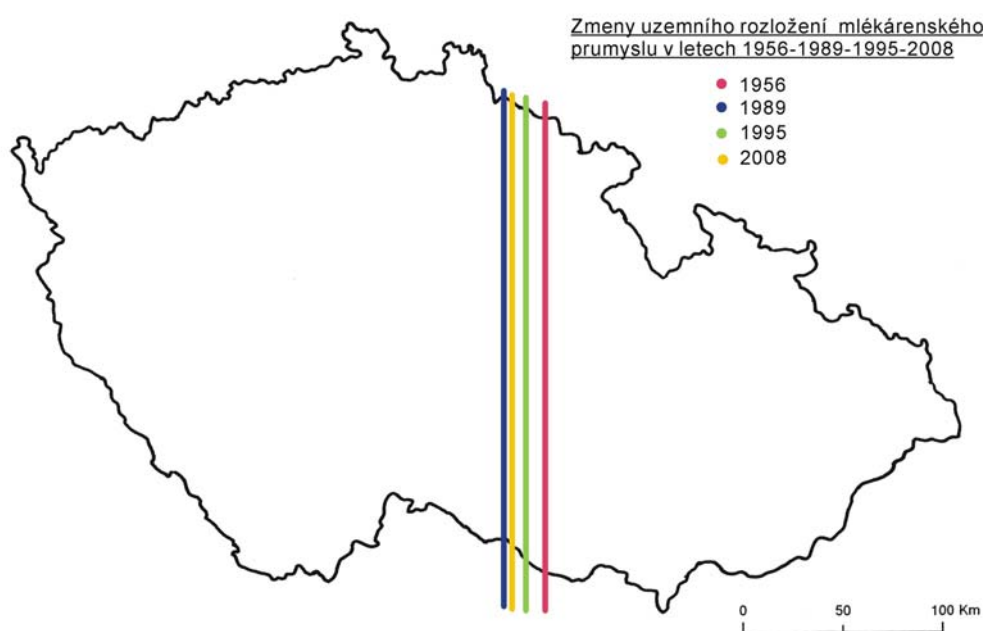
Obecně lze tedy říci, že rozmístění mlékárenského průmyslu bylo řízeno několika faktory. Svůj vliv sehrála nejen poloha, tedy fakt, že mlékárna byly budovány v oblastech s rozvinutým chovem krav, ale také potřeba uspokojit poptávku lidí v nezemědělských regionech. Vznikaly tak například mlékárny v okolí Hradce Králové, kde byl v roce 1956 největší počet chovaných krav. V této oblasti registrujeme ve stejném roce 26 mlékárenských podniků. Na druhé straně vznikají mlékárny v regionech s nižším počtem krav v Čechách, například na Karlovarsku registrujeme v roce 1956 osm mlékárenských závodů a v okolí Ústí nad Labem bylo ve stejném roce mlékáren deset.

Poloha mlékárenských podniků a blízká dostupnost mléka, sehrála svůj vliv na rozmístění mlékárenských podniků v období, kdy byla doprava mléka komplikovaná. S technickým vývojem a zdokonalováním dopravy se rozmístění mlékáren řídí jinými aspekty. Svou roli sehrálo například masivní slučování podniků od 50. let. V předválečném období bylo na území Česka 616 větších i menších podniků. V období 50. let, tedy v období kolektivizace registrujeme již jen 73 závodů a 159 provozoven celkem tedy 232 podniků. Tento trend pokračoval až do roku 1989, kdy polistopadové události přinesly další změny. Dochází tedy ke změnám vlastnických poměrů, a objevují se nové faktory, které nemalou měrou ovlivňují mlékárenský průmysl u nás. Těmito novými faktory, jsou zahraniční konkurence, ale také otevření zahraničního trhu. V neposlední řadě je to vstup ČR do Evropské unie a s tím spjaté legislativní vlivy. Kvóty, dotace, velká zahraniční konkurence a jiné faktory mají za následek to, že v roce 2008 působí na území ČR pouhých 56 mlékárenských podniků a mnohé z nich patří již zahraničním firmám. Podle J. Kopáčka je tento počet zpracovatelských kapacit pro Českou Republiky ještě stále příliš vysoký. V blízké budoucnosti lze očekávat další zásadní změny spojené se zrušením kvót, které je naplánované na rok 2015. Systém kvót je pro české producenty zdrojem mnoha problémů a měl by být zrušen co nejdříve. Po zrušení kvótového systému se zruší veškeré omezení.

Spolu se zvýšenou produkcí mléka, můžeme očekávat snížení jeho ceny (Kvapilík: konzultace)

Po shrnutí poznatků o rozmístění mlékárenských závodů v průběhu sledovaného období nám poslouží Obrázek č. 9.

Obrázek č. 9: Změny územního rozložení mlékárenského průmyslu v letech 1956-1989-1995-2008

zdroj: Obrázky č.5,6,7,8; vlastní tvorba

Ze sestavených geografických mediánů, podle počtů mlékárenských podniků pro roky 1956, 1989, 1995 a 2008, lze posoudit změny v územním rozmístění. V roce 1956 bylo více mlékáren na Moravě a ve Slezsku než v Čechách. Po 33. letech se křivka mediánů posunula více na západ, tedy mlékáren v Čechách přibýlo. Naopak v roce 1995 se vychýlila zpět na východ, kvůli snižování počtu podniků v potransformačním období. V současné době se křivka posunula zpět na západ, kdy je toto ovlivněno zánikem mlékárenských podniků na Moravě. Celkově se tedy dá říci, že rozmístění mlékárenského průmyslu ve sledovaném období je téměř vyvážené.

9. LITERATURA A ZDROJE

Literatura

Atlas Republiky Československé 1935. Česká Akademie věd a umění, Praha

BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, 103 s.

BÖHMOVÁ, D. (1954): Zásobování Prahy mlékem. Diplomová práce. PŘF UK, Praha, 86 s.

BOUŠKA, J. a kol. (2006): Chov dojeného skotu. Praha, 186 s.

GAJDŮŠEK, S. (1998): Mlékařství II.. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 142 s.

HERING, P. a kol.: 100 let kontroly mléčné užitkovosti skotu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1905 až 2005. Praha

HRUBÁ, M., VESELÁ, Z. (prosinec 2007): Situační a výhledová zpráva Mléko. Ministerstvo zemědělství České republiky, Praha, 120 s.

KADEČKA, J., ROZMAN, J. (2006): Chov skotu v proměnách času v Čechách se zaměřením na severovýchodní Čechy. Hradec Králové, 124 s.

KOLEKTIV AUTORŮ (1998): Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě I.. Praha, 279 s.

KOPÁČEK, J. (1995): Mlékoregistr ČR 1995. Českomoravský svaz mlékárenský

KOPÁČEK, J. (2008): Mlékoregistr ČR 2008. Českomoravský svaz mlékárenský

KOPÁČEK, J. (2005): Oborová příručka: živnost- Mlékárenství (2005). Hospodářská komora České republiky, Odbor informačních míst pro podnikatele

KVAPILÍK, J. (2001): Výroba mléka v systému mléčných kvót. In: Sborník referátů ze semináře "Produkce mléka na Hané", Olomouc, s. 58-73

KVAPILÍK, J. (2004): Chov skotu a ovcí v České republice v podmínkách Evropské unie. Výzkumný ústav živočišné výroby, Praha, 107 s.

KVAPILÍK, J. (2005): Konstrukce nákupních cen mléka v českých a západoevropských mlékárnách. VÚŽV Uhřetěves, ČMSCH Praha, 78 s.

KVAPILÍK, J. (2007): Výroba a zpracování mléka v ČR. In: Sborník z mezinárodního semináře „Výživa dojnic a kvalita mléka“, Pohořelice, 106 s.

KVAPILÍK, J. (2007)*: Vybrané aspekty výroby mléka v Evropské unii a v ČR, Černostrakaté novinky, 2007, č.1, 60 s.

KVAPILÍK, J., RŮŽIČKA, Z., BUCEK, P. (2008): Ročenka- Chov skotu v České republice. Praha, 94 s.

LIKLER, I. a kol. (2001): Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. díl. Praha, 219 s.

Situační a výhledové zprávy „Mléko“ 1990 až 2007, MZe Praha, 120 s.

Statistická ročenka České a Slovenské Federativní republiky (1990). Praha, 744 s.

Statistická ročenka České republiky (1996). Praha, 708 s.

ŠMERHA, J. a kol. (1957): Červenostrakatý skot. ČAZV, Praha

ZADRAŽIL, K. (2002): Mlékařství. Česká zemědělská univerzita v Praze a ISV Praha, 126 s.

Internetové zdroje

Český statistický úřad (www.czso.cz)

Státní veterinární zpráva České republiky (www.svscr.cz)

Státní zemědělský intervenční fond (www.szif.cz)

Konzultace

ing. Jindřich Kvapilík, DrSc. - bývalý pracovník Ministerstva zemědělství ČR, Odbor evropské integrace; nyní vědecký pracovník ve Výzkumném ústavu živočišné výroby v Uhřetěvsi

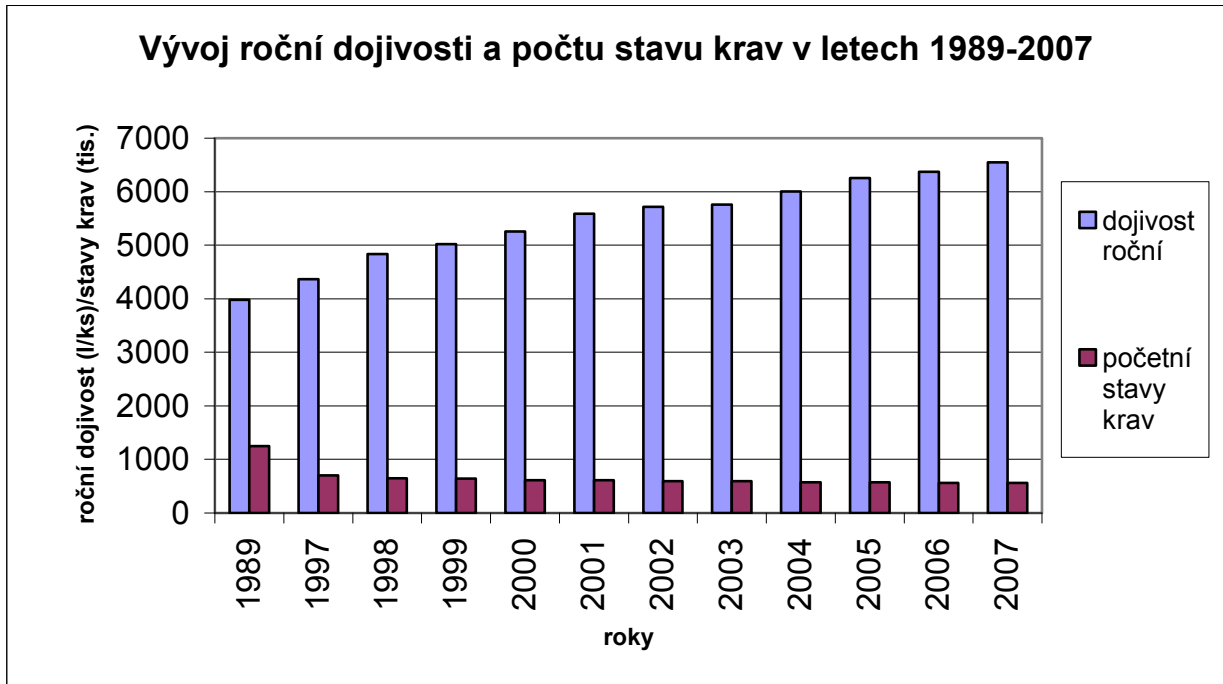
ing. Jiří Kopáček, Csc. - bývalý ředitel mlékárny v Plané nad Lužnicí, nyní člen představenstva a výkonné rady ČMSM, rovněž člen speciálního výboru Evropské mlékařské asociace v Bruselu

M. Němec - výkonný ředitel a předseda ČMSM

ing. Milan Křivánek - tajemník ČMSM

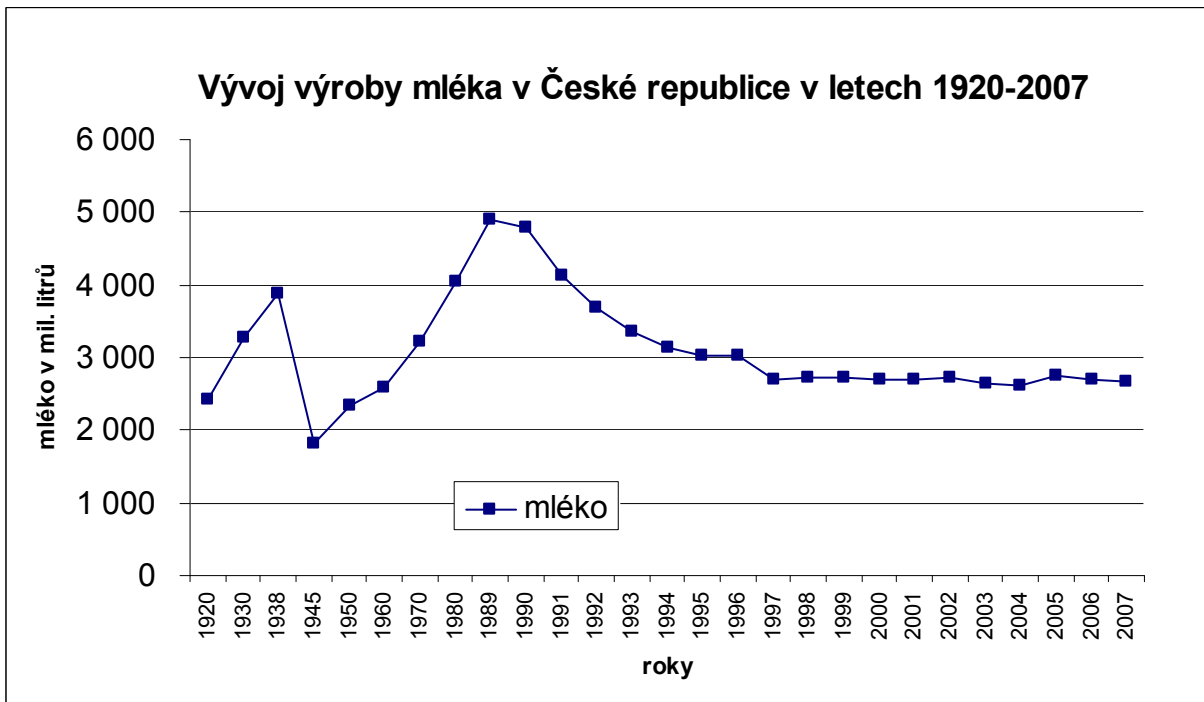
PŘÍLOHY

Příloha č. 5 (graf): Vývoj roční dojivosti a počtu stavu krav

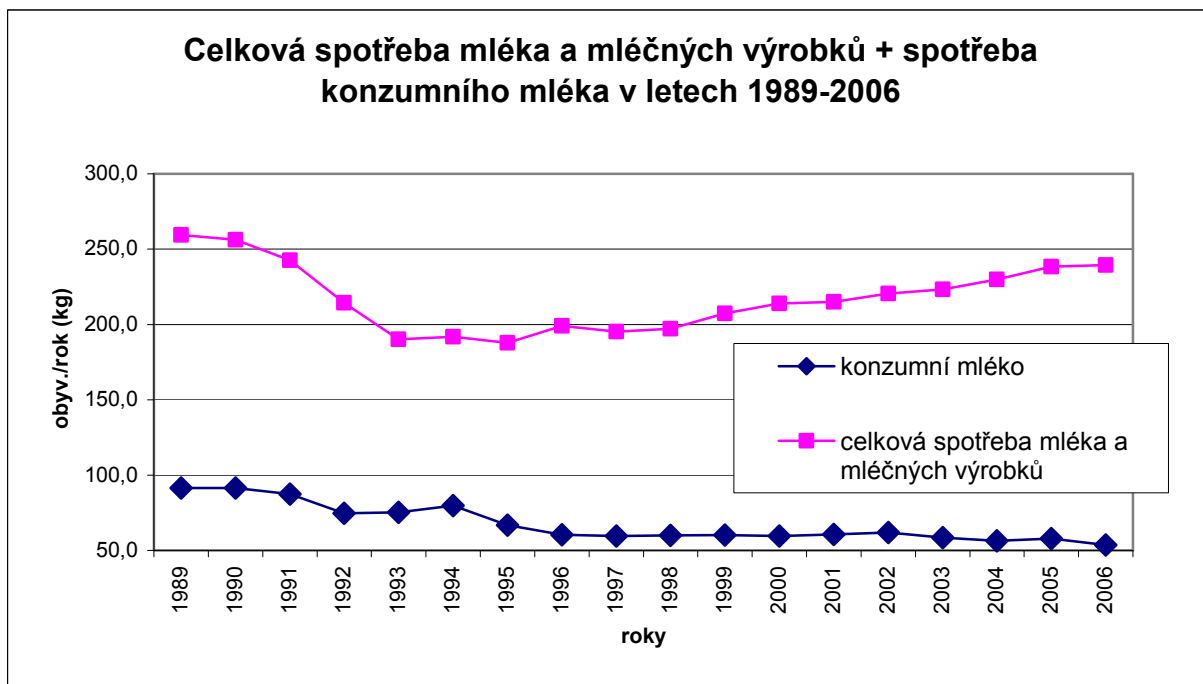
zdroj: Situační a výhledová zpráva Mléko (prosinec 2007), Ročenka 2007- Chov skotu v České republice (2008)

Příloha č. 6 (graf): Vývoj výroby mléka v České republice v letech 1920-2007

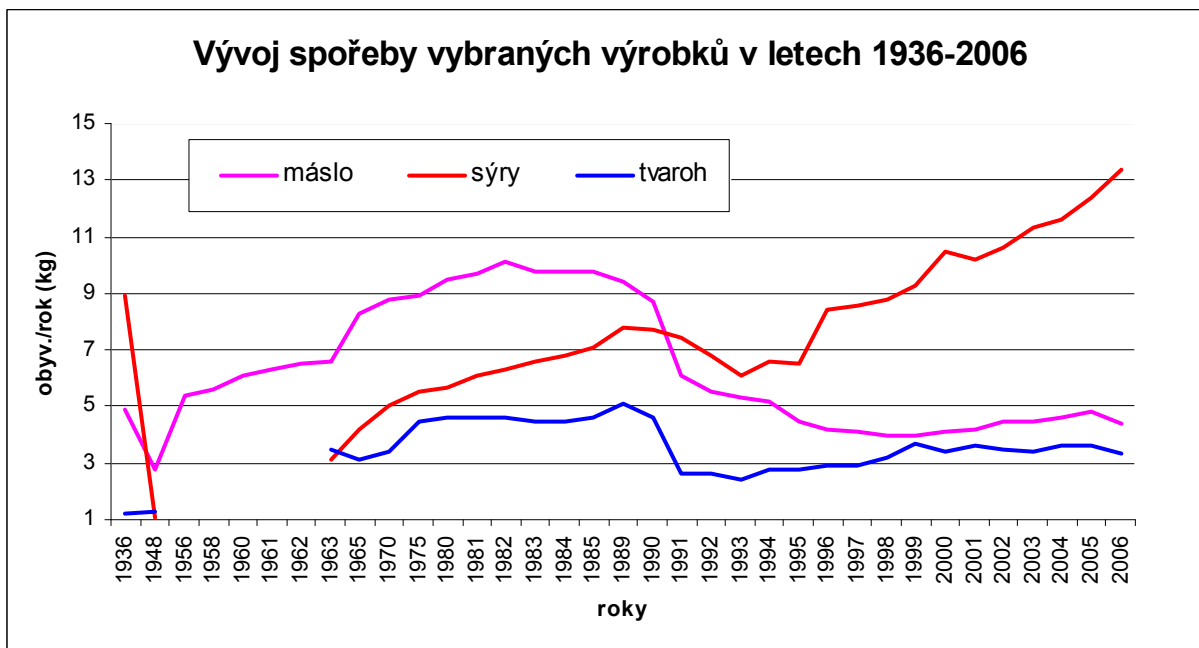
zdroj: www.czso.cz

Příloha č. 7 (graf): Celková spotřeba mléka a mléčných výrobků + spotřeba konzumního mléka v letech 1989-2006

zdroj: Oborová příručka (2005), Situační a výhledová zpráva Mléko (prosinec 2007)

Příloha č. 8 (graf): Vývoj spotřeby vybraných výrobků v letech 1936-2006

zdroj: Oborová příručka (2005), Situační a výhledová zpráva Mléko (prosinec 2007)

Mléko: spojenec, nebo nepřítel?

Mléko zahleňuje a lidský organismus si s ním neumí poradit. Pokud nebudete pít mléko, hrozí vám osteoporóza, křivice a další nemoci. Je tedy mléko pro naše tělo přínosem, nebo zátěží? Ohledně mléka jsou lidé rozděleni v podstatě na dva nesmiřitelné tábory. Zatímco jedni na zdravotní pozitiva konzumace mléka a mléčných výrobků nedají dopustit, druzí jsou přesvědčeni, že jde o cizí látku, která v organismu dospělých lidí nemá co dělat. Čtete argumenty a fakta, kterými se ohánějí mléční odpůrci i příznivci.

Schopnost trávení mléka

Proti: Odpůrci mléka argumentují tím, že všichni savci v přírodě se mlékem živí přibližně do doby, kdy ztrojnásobí svou porodní váhu. U člověka je to ve věku zhruba jednoho roku. V dospělosti už žádný jiný volně žijící savec mléko nepřijímá (kromě domestikované kočky domácí). Navíc jsou savci živeni výhradně mateřským mlékem svého druhu a nikoli mlékem jiných zvířat. Podle odpůrců ztrácí lidé od přibližně pěti let schopnost trávit laktózu a ta v trávicím traktu kvasí a je příčinou řady zdravotních problémů.

Pro: Výzkumy dokazují, že lidská evoluce za posledních pět tisíc let udělala největší skok v lidské historii a velmi se zrychlila. "Genetické změny přitom souvisí s řadou lidských charakteristik. Mnoho z nedávných genetických změn je přitom odrazem změn v lidském stravování, které s sebou přineslo zemědělství," tvrdí například antropolog John Hawks z univerzity ve Wisconsinu, kterého citovala agentura Reuters. U Evropanů se v rámci těchto změn relativně nedávno objevil gen, který jim v dospělosti pomáhá lépe trávit mléko.

Mléko jako zdroj vápníku

Proti: Lidé zatracující mléčné výrobky jsou přesvědčeni, že náš jídelníček obsahuje dostatek vápníku a člověk jej nemusí doplňovat konzumací mléka. Naopak tvrdí, že konzumace mléka je doprovázena vysokou spotřebou živočišných bílkovin. Tělo se tohoto nadbytku musí zbavit a používá k tomu právě vápník, který si bere z kostí. To je podle nich také příčinou osteoporózy.

Pro: Druhý tábor mléčných příznivců naopak tvrdí, že mléko a mléčné výrobky jsou z hlediska příjmu vápníku zcela nezastupitelné. Různé potraviny ho sice obsahují velké množství, ale náš organismus je schopný vstřebat z něho jen malou část. Navíc v dětství a dospívání se zužitkuje přibližně padesát procent celkově přijatého vápníku, v dospělosti je to však už pouze dvacet procent. Z mléčných výrobků je jako zdroj vápníku nejvhodnější polotučné mléko či polotučný jogurt. Odborníci na metabolismus se shodují v názoru, že využitelnost vápníku z mléka a mléčných výrobků je vysoká. Mléko totiž neobsahuje látky, které vážou vápník do nevstřebatelné formy a tím znemožňují jeho využití. Naopak obsahuje laktózu a aminokyseliny, které využitelnost vápníku zvyšují.

Hormony, antibiotika a mléko

Proti: Dalším argumentem mléčných odpůrců je údajný obsah hormonů a antibiotik v mléce. Tvrdí, že pokud jsou například krávy s mastitidou (zánět) léčeny antibiotiky, přítomnost léků se objeví i v mléce a například děti konzumující často mléko si tak mohou vybudovat rezistenci na antibiotika. Stejně tak tvrdí, že březí krávy vylučují do mléka hormony, které mají negativní vliv na lidské zdraví (vedou například ke zhoršení akné).

Pro: Odborníci prokázali, že mléko krav léčených antibiotiky neobsahuje ani stopy těchto látek. Rozsáhlý výzkum na toto téma zpracovali například britští lékaři z Oxfordu a výsledky zveřejnilo BBC. Přítomnost hormonů v kravském mléce vědci nepopírají, ale argumentují tím, že jde o tak miniaturní množství, které na lidské zdraví nemůže mít absolutně žádný vliv. Množství k jedné kapce vody v olympijském plaveckém bazénu. Množství hormonů obsažených v kravském mléce je podle nich v porovnání s množstvím hormonů, které produkuje naše tělo, naprosto zanedbatelné.

Mléko a zdraví

Proti: Podle odpůrců je mléko a další mléčné výrobky zdrojem mnoha zdravotních komplikací. Na prvním místě uvádějí alergii na mléko, která je v populaci stále častější. Dále zmiňují zvyšování hladiny cholesterolu, k níž údajně mléko vede v souvislosti s přijímáním nasycených živočišných tuků. Tvrdí, že předzvěst arteriosklerózy se objevuje už u zcela malých dětí, které konzumují velké množství mléka. Dalšími neblahými zdravotními dopady mléka má být vyšší frekvence infekčních onemocnění, revmatoidní artritida či snížené IQ u dětí.

Pro: Lékaři upozorňují, že vápník, jehož jsou mléčné výrobky nenahraditelným zdrojem, je nezbytný pro pohyb svalů, přenos signálů v nervovém systému, umožňuje srážení krve a je na něm závislý například i pohyb spermií. Kromě toho mléko obsahuje také řadu vitamínů A, D, B12, nebo B1. Mléko také obsahuje selen, který zpomaluje proces stárnutí a přispívá k ochraně imunitního systému. Příznivci mléka proto tvrdí, že například zakysané výrobky upravují poruchy trávení, chrání před infekcemi nebo třeba zlepšují pleť.

Zdroj: www.szif.cz

Konzumace mléka redukuje podíl

tělesného tuku

Sportovní zátěž a konzumace mléka mají pozitivní vliv na podíl svalové hmoty v organismu. Kanadští vědci z univerzity v Hamiltonu prokázali ve svém nejnovějším výzkumu, že tělesná schránka pravidelných konzumentů mléka vykazovala větší podíl svalů a méně tuku. Do výzkumu bylo zapojeno 60 netrénovaných mužů, kteří 5x týdně podstoupili silový trénink s činkami, uvedl časopis „Test“. Po skončení tréninku muži konzumovali v hodinovém rozmezí dvě sklenice odtučněného mléka, sójového mléka nebo speciálního izotonického nápoje pro sportovce s obsahem sacharidů. Po uplynutí 3 měsíců byl podíl svalů u probandů konzumujících mléko o 40 % větší než tomu bylo u skupiny konzumentů sójového nápoje a dokonce o 60 % větší v porovnání se skupinou sportovců konzumujících sportovní nápoje. Příčinou byla pravděpodobně vysoká biologická hodnota mléčné bílkoviny a pozitivní působení více nenasyčených mastných kyselin na odbourávání tuků.

Zdroj: www.szif.cz

